

۹۸۸۶۷

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان:

زندگی نامه سیاسی حاج سیداحمد خمینی

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبایی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت

پژوهشگر:

محمود رشیدی

اردیبهشت ۱۳۸۷

۹۸۸۲۷

تقدیم به پدر و مادرم به پاس فداکاری‌هایشان

و همه شهیدان و مجاهدان راه آزادی

فرم برگه چکیده

پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی
عنوان پایان نامه: زندگی نامه سیاسی حاج سیداحمد خمینی
نام و نام خانوادگی دانشجو: محمود رشیدی
استاد راهنما: سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبایی
استاد مشاور: جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۵/۲/۴
تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۸۷/۲/۳۱
(چکیده شامل هدف تحقیق، روش تحقیق، طرح تحقیق و یافته و نتایج تحقیق می باشد.)
چکیده: سیداحمد خمینی آخرین فرزند امام خمینی در ۲۴ اسفند ماه ۱۳۲۴ در شهر قم به دنیا آمد. وی هنگام تبعید پدر نوجوانی هفده ساله بود، پس از اخذ دیپلم به تحصیلات حوزوی روی آورد. هم زمان منزل امام را به کانون فعالیت های مبارزاتی علیه رژیم پهلوی تبدیل کرد. سوال اصلی پژوهش این است که زیست نامه سیاسی سیداحمد خمینی چگونه بود؟ چارچوب نظری براساس نقش شخصیت در تاریخ می باشد که طی آن افراد و شخصیت های برجسته در بستر شرایط سیاسی، اجتماعی، تاریخی و ویژگی های وراثتی به ایفای نقش می پردازند. سیداحمد خمینی در مقاطع گوناگون انقلاب اسلامی با بهره گیری از روش هایی در انجام فعالیت ها و اقدامات انقلابی موفق بود. در حالی که عوامل ساواک پس از قیام ۱۵ خرداد خانه امام و فعالیت انقلابیون را زیر نظر داشتند، وی تحت پوشش ورزش به تکثیر و توزیع اعلامیه ها و فعالیت های انقلابی می پرداخت و با ایجاد تشکیلاتی زیرزمینی و ارتباط با گروه های چریکی کاملاً فعال بود. عوامل ساواک حتی با استفاده از شیوه های مختلف نتوانستند مانعی برای اهداف انقلابی وی باشند. همزمان از تحصیل علم غافل نشد و به سرعت مراحل تحصیلی را سپری کرد، در سال ۱۳۵۶ حضور وی در کنار امام در عراق فعالیت های مبارزاتی را وارد مرحله جدیدی از مبارزات ضد رژیم پهلوی کرد. از این پس همیشه در کنار رهبر انقلاب به عنوان مشاور و امین نقش فعالی ایفا نمود و در مسافرت سرنوشت ساز پاریس همراه امام عازم فرانسه شد و با اداره منزل و از بین بردن ممنوعیت مصاحبه توسط دولت فرانسه با امام و برقراری ارتباط با انقلابیون و حفاظت از امام تأثیر فراوانی در پیروزی انقلاب اسلامی ایفا نمود. پس از ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ نیز در دوران تثبیت و استقرار نظام جمهوری اسلامی نقش مؤثری در ایجاد نهادها و سازمان های انقلابی داشت و با اتخاذ تدابیری نقشه های دشمنان انقلاب اسلامی را خنثی کرد و همیشه با حضور در جلسات سران سه قوه به نمایندگی از طرف امام و ارایه نظراتی مسئولان را در اداره کشور کمک می کرد و خواهان توجه جدی مسئولان و همگان به آرمانها و اهداف امام و انقلاب اسلامی بود.

فهرست مطالب :

۱	مقدمه:
۵	هدف از تحقیق:
۵	ضرورت و اهمیت موضوع:
۵	سوال اصلی:
۶	سوال‌های فرعی:
۶	روش پژوهش:
۶	قلمرو این پژوهش:
۶	سابقه پژوهش:
۱۰	بخش اول:
۱۰	نگاهی به شرایط اجتماعی - سیاسی ایران
۱۰	(از مشروطه ۱۲۸۵ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲)
۱۱	فصل اول: از مشروطه تا شهریور ۱۳۲۰
۲۲	فصل دوم: از شهریور ۱۳۲۰ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲
۳۶	فصل سوم: نقش شخصیت در تاریخ با رهیافتی بر جایگاه تاریخی یادگار امام
۴۱	بخش دوم:
۴۱	زندگانی سیداحمد خمینی پیش از نهضت
۴۲	فصل اول: اجداد سیداحمد خمینی از مدینه تا قم
۴۸	فصل دوم: سیداحمد از تولد تا بلوغ
۵۲	فصل سوم: ازدواج و فرزندان

۵۵	فصل چهارم: حیات علمی
۶۲	بخش سوم:
۶۲	از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷
۶۲	(روند مبارزات سیاسی)
۶۳	فصل اول: شهر خون و قیام کانون نهضت
۸۰	فصل دوم: شهادت حاج آقا مصطفی؛ سرآغاز تحولی بزرگ
۸۷	فصل سوم: پرواز انقلاب
۹۴	بخش چهارم:
۹۴	نقش سید احمد پس از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۶۸)
۹۵	فصل اول: مشاوری مورد اعتماد و بازویی توانا برای رهبر انقلاب
۱۱۱	فصل دوم: حفظ تعادل میان گروه‌های انقلابی
۱۱۷	فصل سوم: از مردم و برای مردم
۱۲۲	فصل چهارم: حفاظت از امام
۱۲۸	بخش پنجم:
۱۲۸	دغدغه‌های یادگار امام پس از ارتحال امام خمینی
۱۲۹	فصل اول: ولایت پذیری و ولایت مداری
۱۳۴	فصل دوم: تأکید بر استمرار و تداوم اندیشه‌های امام خمینی
۱۳۴	(الف) مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
۱۳۸	(ب) پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
۱۳۹	(ج) حرم امام خمینی:

۱۴۲	فصل سوم: نگرانی از وضعیت اقتصادی.....
۱۴۹	فصل چهارم: تأکید بر آزادی بیان و نقد سازنده.....
۱۵۴	فصل پنجم: نگرانی از رواج فرهنگ چاپلوسی.....
۱۵۷	فصل ششم: نگرانی از خودباختگی فرهنگی و رفاه زدگی مسئولان
۱۶۲	بخش ششم.....
۱۶۲	واپسین سال‌های زندگی سیداحمد خمینی.....
۱۶۳	فصل اول: خودسازی یا انزوای سیاسی.....
۱۶۸	فصل دوم: از شوک تا سوگ یادگار امام.....
۱۷۴	فصل سوم: از شایعات تا نظریه پزشکان معالج.....
۱۷۹	فصل چهارم: نتیجه‌گیری.....
۱۸۳	ضمائم.....
۱۸۴	۱. متن وصیت‌نامه‌ی یادگار امام.....
۱۸۸	۲. گاه‌شمار زندگی حجت‌الاسلام و المسلمین حاج سیداحمد خمینی.....
۱۸۹	۳. اسناد:.....
۱۸۹
۲۱۵	منابع و مأخذ:.....
۲۱۷	مقالات.....
۲۱۷	اسناد.....
۲۱۸	مصاحبه‌ها.....
۲۱۹	روزنامه و مجلات.....
۲۱۹	سی‌دی و منابع اینترنتی.....

مقدمه

پیروزی انقلاب اسلامی مرهون تلاش افراد بی شماری است که در گمنامی در سخت‌ترین شرایط مبارزه با یقین و امیدواری به راه آینده به ایثار و تکاپو پرداختند و بسته به جایگاه خویش تأثیری متفاوت گذاشتند.

در این بین سیداحمد خمینی از شمار مبارزینی است که با وجود محدودیت‌های ویژه از طرف ساواک با استفاده از رهنمودهای امام خمینی و قابلیت‌های فردی با انگیزه‌های بالا مشعل مبارزه را در خاستگاه قیام خونین ۱۵ خرداد روشن نگاه داشته و به رابطی میان امام و انقلابیون تبدیل گردید.

وی پس از پیروزی انقلاب اسلامی تنها هدف خود را حفظ سلامتی و صیانت از خط امام اعلام کرد و علی‌رغم نپذیرفتن مسئولیت رسمی نقش بسیار مؤثری در دوران تثبیت و استقرار نظام جمهوری اسلامی بر عهده داشت. در این پژوهش سعی نگارنده بر این بوده است که با ارائه تصویری کلی از دو انقلاب مهم و بزرگ تاریخ معاصر یعنی انقلاب مشروطه (۱۲۸۵) و انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) دلایل و زمینه‌های بروز این انقلاب‌ها و مسأله‌ای که منجر به دلسردی روحانیون از انقلاب اول و رستاخیز مجدد، در انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی «رحمه الله» گردید با نگاهی به شخصیت مبارزاتی سیداحمد خمینی با توجه به زمینه‌ها و بسترهایی که وی در آن رشد و تکوین یافت، پردازد.

در ابتدا فکر می‌کردم دشواری‌هایی در کار خواهد بود اما نه آن گونه که بعدها پیش آمد. در ابتدا ناچار شدم برای اشتغال به شهر قم بازگردم؛ تغییر شرایط هر چند مرا از آن فضای مناسب پژوهش دور ساخت اما رفته رفته با انگیزه بالا و امیدواری به تلاش پرداختم، روزها و هفته‌ها به

بررسی اسناد پراکنده در پرونده‌های مختلف در مرکز اسناد انقلاب اسلامی پرداختم ولی متأسفانه علی‌رغم ارایه معرفی نامه تنها در حدود سی سند توانستم دریافت نمایم.

بررسی، تطبیق و مطالعه اسناد و حتی گزینش آنها علاوه بر این که زمان بر بود کاری بس دشوار می‌نمود. از آنجا که به عنوان دانشجوی پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی موضوعی در راستای اهداف مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی انتخاب نموده بودم حداقل از این مرکز انتظار بیشتری داشتم ولی مسئول آرشیو مرکز اسناد مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی از اجازه کپی‌برداری اسناد خودداری نمود و تنها با همکاری آقای صدرایی به یادداشت برداری اسناد اقدام نمودم. همچنین برای استفاده از خاطرات شخصیت‌های مختلف مورد نظر با راهنمایی استاد محترم راهنما و مشاور به هماهنگی با افراد پرداختم؛ انتخاب این افراد به تناسب دوره‌های مختلف آشنایی و برای هر مقطع از زندگی سیداحمد خمینی به صورت گزینشی انجام گرفت؛ هماهنگی مصاحبه‌ها کار بسیار دشواری بود که گاهی اوقات ماهها به طول می‌انجامید و از این گذشته تعدادی از شخصیت‌ها نیز با وجود تلاشهایی از انجام مصاحبه خودداری می‌کردند؛ این همه در حالی بود که برای کسب اطلاعات مفید برای هر مصاحبه‌ای می‌بایست اطلاعاتی در مورد فرد مصاحبه‌شونده به دست می‌آوردیم و این مسأله نیز مستلزم صرف وقت زیادی بود، تعدادی از این مصاحبه‌ها در محل کار و تعدادی در منزل شخصی آنان صورت گرفت. تلخ‌ترین حادثه این پژوهش زمانی بود که بعد از چندین و چند بار هماهنگی و ماهها پی‌گیری در حالی که مصاحبه‌شونده قدری کسالت داشت و فردای آن روز نوبت عمل گرفته بود، در حدود دو ساعت مصاحبه با وی به دلیل نقص فنی ضبط نشده بود که آن شب بر من بسیار سخت گذشت. همچنین تنظیم سوالات مفید در زمان محدود به تناسب فرد مصاحبه‌شونده می‌بایست با در نظر گرفتن همه شرایط جانی می‌بود تا حداکثر استفاده از زمان محدود را برده باشم.

از اینها گذشته پس از پایان مصاحبه‌ها؛ باید آن را تنظیم و دسته‌بندی می‌کردم تا به تناسب سازماندهی پژوهش مورد استفاده قرار دهم. ره‌آورد این پژوهش علاوه بر آشنایی با شخصیت‌های برجسته ارتقا سطح آگاهی و انجام یک کار پژوهشی به صورت میدانی و جدی بود، هر چند به نظر می‌رسد کتاب‌هایی در زمینه زندگی و فعالیت‌های مبارزاتی سیداحمد خمینی تدوین یافته اما پژوهش مورد بررسی با استفاده از همه منابع موجود (اسناد، مصاحبه‌ها، کتاب‌ها و...) و به دور از تعلق خاطر، پیش داوری و به صورت علمی با در نظر گرفتن تمام جوانب موضوع مورد مطالعه و پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی (۱۳۲۴-۱۳۷۳) قرار گرفته است در تنظیم و نگارش این متن سعی شده در هر موردی که نیاز به آگاهی بیشتری در زمینه حوادث و شخصیت‌های تاریخی می‌باشد، در پاورقی توضیحاتی بیاورم. گاهی برای یافتن برخی منابع هفته‌ها وقت صرف می‌نمودم و در نهایت با پرداخت هزینه بالا آن را تهیه می‌کردم، به علاوه تا جایی که امکان داشته تلاش نمودم از استفاده واژه‌های غیرفارسی خودداری نمایم مگر در جایی که این امکان نباشد. همچنین برای انجام مصاحبه‌ها مرتب در رفت و آمد بودم، در یک مورد پس از ماهها تماس و قول ضمنی در هوای برفی با تحمل مشکلات بسیار به محل کار شخصیت مورد نظر رفتم اما حتی حاضر نشد لحظه‌ای وی را ملاقات کنم و تنها پاسخ این همه سختی جمله‌ای با این مضمون بود؛ هر وقت پاسخ سوالات آماده شد خبر می‌دهیم! و... هنوز که خبر دهند؟! بررسی منابع اصلی و بدون واسطه در دستور کار بوده و گاهی برای اطمینان از ارجاع مطلبی که آماده بود، با وسواس بسیار به منبع اصلی مراجعه می‌نمودم.

در طول مسیر تدوین، در هر مورد که به مشکلی بر می‌خوردم از نظریات ارزشمند و موثر سرکار خانم دکتر طباطبایی همسر محترمه سیداحمد خمینی استفاده شایان می‌بردم، به علاوه برخی کتب مورد نیاز این پژوهش را از طریق مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی در اختیارم قرار داد و هر

بار که بخشی از مطالب را خدمت وی ارایه می‌کردم با علاقه‌ی فراوان مطالعه می‌نمود و بدون شک برخی هماهنگی‌ها تنها از طریق وی می‌توانست صورت بگیرد و گره از کارم بگشاید، از این رو بسیار سپاسگزارم.

نیز قدردان زحمات استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت همچنین دکتر اسماعیل حسن‌زاده و دکتر حسن حضرتی که همیشه در هر زمانی از راهنمایی صادقانه دریغ نمودند می‌باشم.

از این که دیگر استاد فرهیخته جناب آقای دکتر کریم سلیمانی با راهنمایی‌های ارزنده و به موقع همیشه مرا مرهون لطف خویش ساختند سپاسگزارم، نیز از همه شخصیت‌های بزرگوار سیاسی و فرهنگی که با وجود مشغله‌های فراوان قبول زحمت نمودند و از دانسته‌های خویش مرا بهره‌مند ساختند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

در پایان همچنین از زحمات کارکنان محترم کتابخانه پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی و همه دوستانی که مرا در این راه یاری نمودند، سپاس فراوان دارم.

محمود رشیدی

اردیبهشت ماه ۱۳۸۷

هدف از تحقیق:

آشنایی با ابعاد مختلف شخصیتی سیداحمد خمینی و نقش وی در دوره‌های مختلف آغاز نهضت اسلامی، پیروزی، استقرار و تثبیت نظام جمهوری اسلامی می‌باشد، این که وی به عنوان فرزند و مشاور امام در چه جایگاهی قرار داشت و در این بین چه کارکردی داشته است؛ او که همه عمر در کنار امام حضور داشت و برای رهایی کشور از مشکلات تلاش‌هایی انجام داد و پس از ارتحال بنیان‌گذار جمهوری اسلامی هم و غم خود را مصروف حفظ نظام، تداوم آرمان‌ها و اندیشه‌های انقلاب اسلامی و امام خمینی کرد.

ضرورت و اهمیت موضوع:

سیداحمد خمینی به عنوان فرزند و مشاور رهبر با استفاده از تدابیری دفتر امام را با کمترین امکانات به گونه‌ای اداره کرد که تعادل میان گروه‌های مختلف انقلابی حفظ گردد و پیام و پاسخ امام را به افراد و گروه‌های سیاسی منتقل می‌کرد به طوری که هیچ یک از گروه‌های سیاسی احساس نمی‌کردند که وی طرفدار آنان است و در حوادث مختلفی که برای امام و انقلاب اسلامی پیش می‌آمد سیداحمد نیز به ایفای نقش مؤثری می‌پرداخت. وی همچنین برخی از تصمیمات پدر را خود پی‌گیری و بسیاری از دشواری‌ها را به جان می‌خرید اما آنچه برای وی اهمیت داشت رسالت پیام رسانی بود. علاوه بر این در حفاظت از امام تلاش‌های زیادی انجام داد و از آنجا که نقش وی در پیروزی و مراحل مختلف انقلاب اسلامی کمرنگ و ناشناخته مانده است ضرورت مشخص کردن نقش وی در انقلاب اسلامی اهمیت زیادی دارد.

سؤال اصلی:

زیست نامه زندگی سیاسی سیداحمد خمینی چگونه بود؟

سؤال‌های فرعی:

- ۱- سیداحمد خمینی در هدایت و گسترش مبارزات ضد رژیم پهلوی چه نقشی ایفا کرد؟
- ۲- نقش سیداحمد خمینی در دوران استقرار و تثبیت جمهوری اسلامی چگونه بوده است؟
- ۳- ایشان چه نقشی در اداره امور دفتر امام داشت؟
- ۴- نقش وی در همراهی و سفر پاریس چگونه بود؟
- ۵- نقش وی در جنگ تحمیلی چگونه بود؟
- ۶- ایشان چه نقشی در سلامتی و حفاظت از امام خمینی داشت و چه تلاش‌هایی در این زمینه انجام داد؟
- ۷- دیدگاه وی در مورد آزادی بیان، رفاه زندگی مسئولان و مسایل اقتصادی چگونه بود؟
- ۸- ایشان برای حفظ و تداوم اندیشه‌های بنیان‌گذار جمهوری اسلامی چه اقداماتی انجام داد؟

روش پژوهش:

توصیفی، تحلیلی، میدانی و کتابخانه‌ای

قلمرو این پژوهش:

۱۳۲۴-۱۳۷۳ بدیهی است در هر مکانی که سیداحمد خمینی حضور داشته است می‌باشد.

سابقه پژوهش:

به رغم تالیفات زیاد از نویسندگان داخلی و خارجی درباره انقلاب اسلامی و شخصیت‌های بارز آن تحقیقی جامع که بتواند نقش سیداحمد خمینی را در مقاطع مختلف انقلاب اسلامی نشان بدهد وجود ندارد، این پژوهش درصدد دست‌یابی به جایگاه سیداحمد خمینی در دوران آغاز نهضت اسلامی، پیروزی، استقرار و تثبیت انقلاب اسلامی از جنبه‌های گوناگون می‌باشد. در ذیل

به بررسی برخی منابع عمده که تاکنون در این مورد انتشار یافته می‌پردازیم؛

کتاب دو جلدی مجموعه آثار یادگار امام در بردارنده مجموعه سخنرانی‌های حاج سیداحمد خمینی به مناسبت‌های مختلف از تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۸ لغایت ۱۳۷۳/۱۲/۱۹ به همراه رنجامه و برخی احکام صادره توسط یادگار امام می‌باشد، این کتاب هر چند برای آگاهی از نظریات حاج سیداحمد خمینی بسیار ارزشمند و مفید است و پاورقی‌های مناسبی هم دارد ولی از آنجا که فاقد تحلیل و جمع‌بندی است و از این گذشته تنوع مطالب و موضوعات در مناسبت‌های گوناگون و حجم بالا (۱۵۰۰ صفحه) مانع از استفاده آسان از موضوعات و مطالب مورد نیاز محققان می‌گردد. کتاب دیدگاه‌ها نیز با عنوان منتخبی از مواضع حجت‌الاسلام و المسلمین حاج سیداحمد خمینی در واقع گزیده‌ای است از کتاب دو جلدی مجموعه آثار یادگار امام که توسط معاونت پژوهشی مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی به چاپ رسیده است، این کتاب نیز با وجود داشتن سرفصل‌هایی فاقد تحلیل و بررسی است.

یادگار سپیده نام کتاب دیگری است که گزیده‌ای از سخنان یادگار امام در مسایل و موضوعات مختلف بدون تحلیل و بررسی را در بردارد که از مجموعه آثار یادگار امام استفاده شده است. همچنین یادگار ماندگار مجموعه مقالات درباره افکار، اندیشه‌ها و مواضع حاج سیداحمد خمینی که توسط دکتر منوچهر اکبری تدوین و نگارش یافته علی‌رغم داشتن تحلیل و سرفصل مطالب منابع مورد استفاده محدود و فاقد جامعیت موضوع می‌باشد و یا تنها به بررسی و تحلیل برخی جنبه‌ها پرداخته است.

گنجینه دل مجموعه خاطرات یاران در وصف یادگار امام حجت‌الاسلام حاج سیداحمد خمینی نیز کتابی است در حجم بالا (۵۵۴ صفحه) فاقد تحلیل و بررسی و سازماندهی، ولی نظرات بسیار مفیدی توسط آشنایان و منسوبین به یادگار امام طرح شده که می‌تواند مورد استفاده محققین درباره شخصیت و مبارزات یادگار امام قرار گیرد.

کتاب دیگر پا به پای آفتاب، گفته‌ها و ناگفته‌هایی از زندگی امام خمینی با وجود این که مجموعه خاطرات درباره امام می‌باشد ولی تنها در بخش هایی از این مجموعه می‌توان آگاهی هایی از حاج سیداحمد خمینی نیز به دست آورد اما به صورت پراکنده که مفید به نظر می‌رسد. یاد یادگار امام: عنوان کتاب دیگری درباره زندگی نامه حاج سیداحمد خمینی می‌باشد که تنها به برخی زمینه‌های زندگی و فعالیت یادگار امام پرداخته است و در برخی فصل‌ها به تکرار آنچه تا به حال بیان شده بسنده کرده است.

مهاجر قبیله ایمان: زندگی نامه یادگار امام حجت‌الاسلام و المسلمین حاج سیداحمد خمینی که توسط دکتر حمید انصاری با بیانی شیوا به جنبه‌های دیگر این شخصیت پرداخته، و به دلیل استفاده از اسناد دارای ارزش و اعتبار زیادی است ولی به نظر می‌رسد این شیوایی قلم و بیان در فرصتی اندک به برخی زمینه‌ها پرداخته و برخی موارد نیز توأم با چاشنی تعلق خاطر به حاج سیداحمد می‌باشد.

وعده دیدار: نامه‌های امام خمینی به حجت‌الاسلام و المسلمین حاج سیداحمد خمینی هم کتابی است در بردارنده نامه‌هایی در زمینه‌های گوناگون است که آگاهی‌های بسیار خوبی به دست می‌دهد و از آنجا که پانوشته‌های مناسبی هم دارد که برخی توسط حاج سیداحمد خمینی تدوین یافته برای محققین بسیار سودمند است ولی تنها جنبه‌هایی از شرایط سیاسی اجتماعی آن دوران را به تصویر می‌کشد.

دلیل آفتاب: خاطرات یادگار امام کتاب دیگری در موضوعات و مسائل مختلف سیاسی، اجتماعی و زندگی خانوادگی است که هر چند دارای سازمان‌دهی می‌باشد و برای تدوین این کتاب از منابع دیگر استفاده شده ولی مطالب به صورت پراکنده مطرح شده است.

به علاوه یاد باد آن روزگاران: خاطراتی از یادگار امام است که به ذکر خاطرات یکی از دوستان قدیمی حاج احمد آقا اختصاص دارد، نویسنده که از دوستان سیداحمد خمینی می باشد با اشاره به خصوصیات و ویژگی های یادگار امام به سفر عراق و مسائل و مشکلاتی که در این سفر پیش می آید، می پردازد.

بخش اول:

نگاهی به شرایط اجتماعی-سیاسی ایران

(از مشروطه ۱۲۸۵ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲)

فصل اول: از مشروطه تا شهریور ۱۳۲۰

فصل دوم: از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

فصل سوم: نقش شخصیت در تاریخ با رهیافتی بر جایگاه تاریخی یادگار امام

فصل اول: از مشروطه تا شهریور ۱۳۲۰

(از مشروطه ۱۲۸۵ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲)

وقوع جنبش مشروطه^۱ در ۱۴ مرداد ماه ۱۲۸۵ ش ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۲۴ نمود آرمان‌های نخبگان جامعه ایران دارای علل و عواملی بود که به اختصار عبارت بودند از: ظلم و جور روز افزون درباریان، شاهزادگان، والیان و ماموران دولتی به توده‌های محروم شهری و روستایی، عدم امنیت مردم از جان و ناموس خود، فقدان قانون و مرجع قانونی برای توجه به شکایت‌های مردم، از بین رفتن استقلال سیاسی و اقتصادی به واسطه مداخله فزاینده روسیه و انگلستان در کشور و... و در یک جمله فقدان عدالت اجتماعی و قضایی موجب سلب اعتماد عمومی از مسئولان فاسد نالایق کشور گردید.^۲

با گسترش دامنه جنبش و فراگیر شدن آن به تدریج افراد و گروه‌های اجتماعی دیگر بنابر مصالح فردی و گروهی خود به صف جنبش پیوستند که در نهایت به قیام مردم به رهبری روحانیت علیه حکومت انجامید.^۳

مشروطیت ایران برآیند فرایندی بود که آگاهی، عزم، اراده و حرکت برای تغییر اوضاع نابسامان جامعه ایران، از مولفه‌های اساسی آن به شمار می‌رفت. معترضین از هر قشر و طبقه برای مقابله با جهل، فقر و ظلم به پاخواستند. عده‌ای به ذائقه دینی «عدالت‌خواهی» و عده‌ای تحت تأثیر اروپا «قانون‌خواهی» را آرمان و هدف مبارزه خود قرار دادند.

۱. مشروطیت از لغت اروپایی (institution) به معنی فرمان و قرارداد اخذ شده و در مشرق هم لفظ مشروطیت و هم اصطلاح قانون اساسی و هم خود شکل حکومت معروف به این اسم از مملکت عثمانی به ایران آمده و از آنجا اقتباس شده است.

جلال الدین مدنی، تاریخ سیاسی معاصر ایران، چاپ دوم (قم: دفتر انتشارات اسلامی ۱۳۶۱)، ج ۱، ص ۵۳.

۲. محمد حسین رجیبی، زندگی نامه سیاسی امام خمینی چاپ پنجم (قم: مرکز نشر قبله)، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۱۱.

۳. همان جا.

جنبش مشروطه وقتی به وقوع پیوست که متوالیان آن شناخت درستی از آن نداشتند؛ علما به امید آنکه نظام جدید بتواند اختیارات نامحدود شاه و اطرافیان وی را مشروط نموده و امور مردم را بر طبق مقررات و احکام شرع درآورد، نظام جدید را تأیید کردند و در نتیجه «مشروطه»، «مشروعیت» لازم را به دست آورد و مورد حمایت مردم قرار گرفت.^۱

اما از طرف دیگر طبقه روشنفکر مشروطیت، سکولاریزم و ناسیونالیسم را سه ابزار کلیدی برای ساختن جامعه‌ای نوین، قدرتمند و توسعه یافته به شمار می‌آورد.^۲ آنان بر این بودند که مشروطیت، سلطنت ارتجاعی را از بین خواهد برد، سکولاریزم نفوذ محافظه‌کارانه روحانیون را نابود خواهد کرد و ناسیونالیسم نیز ریشه‌های استثمار کننده امپریالیست‌ها را می‌خشکاند. ولی دست‌اندرکاران این سه جنبش علی‌رغم داشتن یک هدف راهکارهای موقتی خود را تغییر دادند. این ناهماهنگی‌های تاکتیکی و هماهنگی‌های کلی را می‌توان در زندگی دو تن از مهم‌ترین روشنفکران سده نوزدهم م. سید جمال الدین اسدآبادی^۳ و میرزا ملکم خان^۴ دید.^۱

^۱. همان، ص ۱۲.

^۲. سکولاریزم در ابتدا به معنای ترک زهد. در حقیقت دنیا‌گرایی به معنای نهادن دنیا بود و در حال حاضر به معنی جدایی دین از سیاست است و ناسیونالیسم یا ملت باوری (nationalism) ایدئولوژی است که «دولت ملی» را عالی‌ترین شکل سازمان سیاسی می‌داند و میاززه‌های ملت باورانه بر ضد چیرگی یا تاخت و تاز بیگانه برای به وجود آوردن یا پاسداری از چنین دولتی است. رشد ملت باوری از ویژگی‌های یک دوره تاریخی است که در آن ملت‌ها به صورت واحدهای سیاسی و مستقل درآمدند و اصل «حاکمیت ملی» شناخته شد. این دوره برای اروپا از قرن هفدهم تا اواخر قرن نوزدهم انجامید و در آسیا و آفریقا در قرن بیستم به ویژه نیمه دوم این قرن را در بر می‌گیرد. داریوش آشوری، دانش‌نامه سیاسی: فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی، چاپ چهارم (تهران: مروارید، ۱۳۷۶)، صص ۳۱۹ و ۳۲۰.

^۳. سید جمال الدین اسدآبادی عالم بزرگ اسلامی و احیاگر مصلح در شعبان ۱۲۵۴ هـ ق (۱۲۱۷ ش) در اسدآباد همدان چشم به جهان گشود، وی تحصیلات خود را از پنج سالگی نزد پدر و مادر آغاز کرد و مقدمات را به خوبی فرا گرفت. در سال ۱۲۶۴ هـ ق به همراه پدر برای فراگیری علوم عالی تری به قزوین رفت و در سال ۱۲۶۶ هـ ق به تهران آمد و در مکتب درس مجتهد وقت آقا سید محمد صادق طباطبایی همدانی حاضر شد، سپس عازم نجف اشرف گردید. او با سفر به کشورهای مختلف اسلامی برای اتحاد دنیای اسلام اقدامات فراوانی انجام داد و پس از فراز و نشیب‌های فراوان در سال ۱۳۱۴ هـ ق از دنیا رفت.

<http://fa.wikipedia.org/wiki>

^۴. میرزا ملکم در سال ۱۲۴۹ هـ ق در جلفا به دنیا آمد و برای تحصیل به فرانسه رفت و پس از بازگشت به ایران بارها به مأموریت‌های سیاسی به اروپا رفت. وی از جمله روشنفکران نسل اول بود که مهم‌ترین اقدام او انتشار نشریه «قانون» بود که در جنبش مشروطه نقش مؤثری ایفا کرد.

<http://fa.wikipedia.org/wiki>

با این اوصاف بحث و گفتگو و رقابت میان ایدئولوژی سرانجام پس از یک دوره کشمکش منجر به وقوع کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ شد که در تغییر شرایط سیاسی جهان و منطقه نیز بی‌تأثیر نبود.^۲ این کودتا را باید سرآغاز دوره جدیدی از تاریخ معاصر ایران در عرصه اصطلاحات و نوسازی دانست.^۳ فرایند اصلاح و نوسازی از بالا توسط دولت در ابعاد گسترده‌تری نسبت به دوره قبل مشاهده می‌شود، تغییر شرایط بین‌المللی پس از جنگ جهانی اول (۱۹۱۴-۱۹۱۸) هر چند زمینه اصلاحات را فراهم کرده بود؛ اما شرایط لازم برای اصلاحات پدید نیامد و پس از کودتا خواست نخبگان، روشنفکران و طبقات دیگر اجتماعی امکان تجلی و اجرا می‌یابد.^۴

شاه شدن رضاخان آهسته ولی بی‌وقفه بود.^۵ وی ابتدا با عنوان جدید سردار سپه وارد کابینه شد، ولی در اردیبهشت ۱۳۰۰ با کنار زدن مسعود خان کیهان از وزارت جنگ، گماردن همکاران خود در دیویزیون قزاق به جای افسران سوئدی- انگلیسی و سرکوب شورش‌های موجود در ژاندارمری‌های تبریز و مشهد، قدرت خود را در ارتش مستحکم ساخت.^۶

از زمان کودتا تا سال ۱۳۰۲ که رضاخان به نخست‌وزیری رسید. پنج کابینه تشکیل شد که در همه آنها رضاخان پست وزارت جنگ را بر عهده داشت. وی در این دوره و پس از آن تا سال ۱۳۰۶

۱. پرونده آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب: درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر، ترجمه‌ی احمد گل محمدی، محمد ابراهیم فتاحی و لیلیایی چاپ دهم (تهران: نشر نی، ۱۳۸۳)، ص ۸۰.

۲. رجبی، ص ۲۲.

۳. کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ کودتایی است که به دست سردار سپه و سید ضیاء الدین طباطبایی اجرا شد با تصرف تهران سید ضیاء الدین رئیس الوزرا شد و سردار سپه وزیر جنگ و فرمانده کل قوا و در نتیجه مذاکرات و هماهنگی‌های به عمل آمده قوای قزاق وارد تهران شدند و ادارات دولتی و مراکز نظامی را اشغال کردند.

<http://fa.wikipedia.org/wiki>

۴. محمدرضا خلیلی خو، توسعه و نوسازی ایران در دوره رضا شاه، چاپ اول (تهران: مرکز انتشارات جهاد دانشگاهی، واحد شهید بهشتی، ۱۳۷۱)، ص ۱۲۹.

۵. رضا خان در ربیع الاول ۱۲۹۵ هجری در روستای آلاشت از توابع سواد کوه مازندران زاده شد، پدرش عباس علی سرهنگ فوج سواد کوه و مادرش زهرا (نوش آفرین) که جزو مهاجرین قفقاز بود. پس از مرگ پدرش به اتفاق مادرش به تهران آمد و در سن ۱۲ سالگی وارد بریگاد قزاق شد و به مرور مدارج بالا را طی نمود.

<http://fa.wikipedia.org/wiki>

۶. آبراهامیان، ص ۱۴۸.